

פרשנותו של שטראוס הובאה כאן כדי להעיד, עד כמה נוגעים שני המעגלים זה בזה, ועד כמה משתלבים הם זה בזה, עד כדי כך שפרשן כא"ל שטראוס נטה בקלות לראות בשיר זה שיר פרט מובהק, ללא כל רמז לאפשרות לפרש את השיר כשיר לאומי, והרי שיר זה אי אפשר לו להתפרש אלא כשיר לאומי, זהו שירה של כנסת ישראל, המספר על הדוד, שהרחיק נדוד, כפי שאנו מוצאים בשירים לאומיים רבים, שהרי בשירת הפרט אין 'הדוד', הקב"ה, מרחיק נדוד, אדרבא הוא נענה תמיד לדרישתו של היחיד.⁷⁴ הנדוד 'לרוע מעלי' הרי מציין חטאה של כנסת ישראל, העוון העומד בינה לבין דודה.⁷⁵ ביותר בולט הקושי לפרש את הביטוי 'הוסף כאב' — אוסף אהב' כמצביע על אהבת האדם בכלל לקב"ה. כנגד זה משתלב הביטוי יפה בשירה הלאומית, כפי שמלמד אותנו פיוט אהבה אחר 'מאז מעון אהבה הייתי' ⁷⁶ 'תוכחות מריכי ערבו לי על שמך... מיום בזיתיני בזיתיני אני' וכו'. לשיר זה מקביל שירמן.⁷⁷ דברי יהודה הלוי ב'הכוזרי' א: קיג-קטו. בביאורו של שירמן לשיר 'ייטב בעיניך' לא ברור אם הוא מפרשו כשיר פרט או שיר לאומי. אך בהגדרתו לסוג⁷⁸ הוא מדגיש, כי על-פי רוב עוסק הפיוט מסוג האהבה 'באהבת אלוהים לכנסת ישראל'. ואמנם שירנו עוסק בעיקרו באהבת ישראל לאלוהיו. וגם סוגו של השיר מצביע על הכיוון הלאומי.

בין כך ובין כך למדנו עד כמה שלובים זה בזה המעגל של השיר הלאומי ומעגל שירי הפרט. נקודות המגע הרבות, הצירורים המשותפים והמוטיבים הדומים יוצרים אנלוגיה רבת פנים ורבת משמעות. וגם כאשר אין לפנינו מטפוריקה מפורשת, הנה יוצרת האנלוגיה 'אפקטים' מטפוריים, בין שני המעגלים, וביותר כאשר מסמך המשורר את שני הנושאים במפורש. אכן סמיכות העניינים והעמדתם זה בצד זה וצירופם זה לזה יוצרת אפקט מטפורי ברור. והוא אומר לקורא 'דורשני', לא תמיד יש ל'דרשה' מעין זו בסיס בפסוקי המקרא, אך במקרה זה כבר ראינו עד כמה רבות נקודות המגע ועד כמה נרחב המכנה המשותף בשני הנושאים.

- 74 שירת הלוי מלמדת על היענות האל לאהבה 'הדרישה' נענית, כגון 'דרשתך... ועבר כבודך ב' (יעירני בשמך, ג 65), 'דרשתי קרבך — לקראתי מצאתיך' (יה אנה אמצאך, ג 150), 'דרשתך במחשבי מצאתיך בשעפי' (רחמיך שאלתי, ג 197).
- 75 'הלעולמים עונוי / יעמוד ביני וכיניך' (יעבר עלי, ד 247).
- 76 ד 232.
- 77 השירה העברית א 467, וראה דיונו המפורט של י' לרין 'ביקשתי את שאהבה נפשי'. הספרות, ג (תשל"א), עמ' 116–149.
- 78 השירה העברית, ב 701.

יעקב ש' שפיגל

רבי פנחס הלוי ואזהרותיו לשבת שלפני ראש השנה

תולדות ר' פנחס הלוי (להלן: ר"פ) אינם נהירים לנו. הידוע אודותיו הגיע אלינו מתוך דברי חכמים שהביאו את חידושי ופירושי. אחיו הצעיר ממנו, ר' אהרן הלוי (הרא"ה)¹ מביא מדבריו ומכנהו בשם מורי או רבינו אחא². מכאן משמע שר"פ היה מורו של הרא"ה לפחות בצעירותו של הרא"ה. חכמים נוספים³ המביאים מתורת ר"פ הם הריטב"א⁴, ר' קרשקש וידל⁵, ר' שמואל ב"ר משלם בעל 'אהל מועד'⁶, ור' אהרן הכהן בעל 'אורחות חיים'⁷. בספר ליקוטי דינים כ"י אוקספורד⁸, שחובר ע"י חכם המביא רבות מתורת הרא"ה והמכנהו כדודו, נזכר ר' פנחס פעם אחת.

יש להפנות את תשומת הלב כי החכמים הללו אינם מביאים את דברי ר"פ באופן ישיר אלא ציטוטים נשאבו מתוך חיבורי הרא"ה⁹, ללמדך שאף אחד מהם לא ראה בעצמו את

- 1 על תולדות הרא"ה כתב לאחרונה ר' חיים פרוש במבואו לחידושי הרא"ה לחולין, ירושלים תשל"ה.
- 2 ראה מבוא הנ"ל, הערה 14.
- 3 ייתכן ומובא גם בחידושי הר"ן לבבא מציעא, ראה מבוא הנ"ל, הערה 8.
- 4 בחידושיו לכתובות, מהד' מוסד הרב קוק, עמ' פג, שג. נדרים, מהד' הנ"ל, עמ' רסב, רעט, שלט, שפח. עבודה זרה, מהד' הנ"ל, עמ' מח; חולין, מהד' הנ"ל, עמ' נד; קידושין דף כו ע"א ד"ה רב אשי, דף סב ע"א ד"ה בשלמא [ר"ד קונפורטי ב'קורא הדורות' מהד' קאסל דף כב ע"ב ציין, שר"פ ור' יצחק הלוי נזכרים בריטב"א קידושין. נייבאיר (לקמן הערה 14) ציין שלא מצא זאת. והנה ראינו שר"פ נזכר, ור"י הלוי נזכר שם יט ע"א ד"ה והשתא, כג ע"ב ד"ה ואיבעיא, בחידושי הריטב"א (מהד' הלפרן) ב"מ צה ע"א ד"ה עד, וזו ראייה נוספת שהמחבר הוא אכן הריטב"א. ועוד.
- 5 בחידושין לגיטין, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א, ראה חלק ב', ברשימת האישים, ובחידושי לכתובות מהד' הרש"ל, ירושלים תשמ"ג, ראה במפתח.
- 6 שער התפילה נתיב ה', דף נו ע"א.
- 7 חלק ב' ה' שילוח הקן עמ' 438. וראה גם במבוא הנ"ל הערה 2*.
- 8 חיבור זה יופיע אי"ה ב'קבץ על יד' ספר היוכל.
- 9 בריטב"א נאמר כך ברוב המקומות חזן מקידושין סב ע"א: והר"פ חירץ, ונדרים עמ' שלט. בחידושי ר' קרשקש מצאנו כמה פעמים שהביא סתם בשם ר"פ (מהד' מוסד הרב קוק, חלק א, עמ' לא, רס, רעט, שיר, שכ, שטט). ברם הן הריטב"א והן ר' קרשקש חלמידים מובהקים של הרא"ה הם, ועל כן נראה בעיני כי פעמים קצרו ולא כתבו כי ראו זאת בחידושי רבם הרא"ה. ראייה פורתא מריטב"א נדרים עמ' שלט: פ"י הר"פ הלוי ז"ל. ובר"ן על אתר מובא כן משם הרא"ה. יתכן כי הרא"ה כתב כן בשם הר"פ, והריטב"א לא מסר כי ראה זאת ברא"ה, והר"ן לא מסר כי הרא"ה כתב זאת בשם ר"פ, ואלו ואלו צודקים הם.

כתיבותיו של ר"פ¹⁰. גם הרא"ה עצמו אינו מזכיר את כתיבותיו של ר"פ, ובחלק ניכר מביא את דברי ר"פ בצורה: מפי אחי וכד'. נמצא כי ספק אם אכן כתב ר"פ חידושים, ושמה תורתו היא תורה שבע"פ¹¹.

לאחרונה העלה י' תא שמע השערה כי מתברר של ספר החינוך הוא ר' פנחס¹². מדברי האזהרות המתפרסמים כאן לא מצאתי אישור או סתירה לדבריו¹³. השערתו מבוססת על העובדה כי כארבעה מקומות מובאים דברי ר"פ ככתבי הרא"ה, בין בטעמי מצוות ובין בדברי הלכה, והדברים הולמים את הנמצא בספר החינוך. נדון, אפוא, בזה מן הקל אל הכבד.

א תא שמע עצמו הדגיש פעמיים כי אין הוא סבור שהרא"ה אכן העתיק את דברי ר"פ מספר החינוך.

ב השוואת תא שמע אינה מלמדתנו אלא כי החינוך ראה את דברי ר"פ והשתמש בהם כפי שהשתמש בדבריהם של מחברים אחרים, אבל אין בזה הוכחה כי המחבר הוא ר"פ.

ג תא שמע עצמו ציין ליחס החינוך אל הרמב"ן שאין הוא כשל תלמיד לרב. סביר שהרמב"ן היה גם רבו של ר"פ, כפי שהיה רבו של הרא"ה, וא"כ אין ר"פ יכול להיות בעל ספר החינוך.

ד תא שמע עצמו ציין לתשובת הרא"ה שנדפסה ע"י הרב י', קפאח, במהדורת שו"ת הריטב"א, (ירושלים תשי"ט, ולהערות שם עמ' 16). והנה החולק על הרא"ה באותו עניין הוא הרשב"א ושיטתו מובאת בחינוך מצוה ת' כן: 'וגדולה מזאת למדנו מורינו'. משמע כי המחבר הנו תלמיד הרשב"א¹⁴. אף רח"ד שעוועל עמד על כך במהדורתו, ירושלים תשט"ז, בהוספות להערות וביאורים עמ' תשס"ה (העמידני על כך ידידי רש"י הבלין).

10 רק בריטב"א נדרים עמ' רעט נמצא: וכן כתב הרב ר"פ הלוי ז"ל. בכל שאר המקומות לא הזכירו את המלה 'כתב' לגבי דברי ר"פ, ואע"פ שאין כאן ראיה אבל רמז לדבר יש.

11 וראה לקמן הערה 21. ברם הרחיד"א כשם הגדולים ערך ר"פ כתב: 'אחיו של הרא"ה רב מובהק וכתב חידושים על התלמוד, והריטב"א בחידושי מוכירו בכבוד גדול והיה אח לרבו' (שלוש מלים אחרונות לא ידעתי פירושן שהרי רבו של הריטב"א הוא הרא"ה וכבר כתב שהיה אחיו וצ"ע). מדברי החיד"א ניכר שלא ראה את חידושי ר"פ בכ"י, ודבריו נכתבו עפ"י התרשמותו מדברי הריטב"א, ואם כן אין אלו דברי קבלה, ושמה ניתן לומר אחרת?

12 קריית ספר, נ"ה (תש"מ), עמ' 787, וראה סוף הערה 17.

13 יש לציין כי בפומון חידש ר"פ כי טעם תקיעת שופר הוא להזכיר את הגאולה. בחינוך מצוה ת"ה כתב שהטעם לתקיעה הוא לעורר את האדם לחזור בחשוכה ולא להזכיר טעם נוסף. אכן ניתן לומר כי בספר החינוך נקט את הטעם הפשוט ולא חייר אחר טעמים דרשניים. עוד אוסיף כי בחינוך סוף מצוה ת"ה הביא הדין של שמע תשע תקיעות יצא, והוסיף: 'שצריך מ"מ שלא לשמוע קול פסול באמצע'. באזהרות שורה 58 בענין זה כתב ר"פ הגבלה אחרת ומשורה 70 משמע שאין הוא מסכים לגמרי לדין שהזכיר החינוך, אלא שיש מקום לבעל דין לחלוק, וע"כ לא הבאתי זאת כסתירה.

14 רא"י מרגליות הביא זאת כהוכחה שמחבר החינוך אינו הרא"ה בהסתמכו על התואר 'מורינו'. ר"י פרום ב'תורת הלוי' (תשי"ב, עמ' 10-11), שהביא זאת, טען כי התאור 'מורינו' הנזכר בחינוך אינו מלמדנו מאומה. [שעוועל ב'ספר ההשלמה על מנחת חינוך' (נ"י תשי"ב, עמ' קלג), נתלה במלה 'למדנו' — אבל ממהדורה שלישית, תשט"ז, ואילך לא הזכיר זאת, ונראה שחזר בו]. ר"ק כהנא ב'ספר הזכרון לריטב"א', תשט"ז, עמ' עז (מהד' שניה, תשמ"ג, עמ' קד), הראה לראשונה שהחולק על הרשב"א הוא הרא"ה וראה בזה הוכחה מכרעת. הרב א"י ניימרק ב'הנאמן', יא (תשי"ט), גליון יג (פה), דחהו וטען

ה בחינוך מצוה ת"מ (מהד' שעוועל, עמ' תקסו שורה 5) נמצא: 'ופירוש תפיסת היד י"א... וי"א... אבל בעוף הכל לפי גודלו וקטנו'. והנה בכרך הבית לרא"ה נמצא (בית בשער א, דף כד ע"א): 'אכל מורי אחי ז"ל פירש שיעור ושט בעוף למעלה כנגדו של שיפוי כובע בקנה'. הרא"ה מביא את דברי אחיו כניגוד לשיטת הרשב"א הסבור ב"עוף לפי גודלו וקטנו" שהיא שיטת החינוך (והעיר על זה שעוועל עמ' תתא אות ב, לענייני יחוס החינוך לרא"ה)¹⁵.

ו בחינוך מצוה רח"צ (מהד' שעוועל, עמ' שצט): 'ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו'. מכאן נלמד שבעל החינוך כתב חיבור על ביצה. מן הדין היה שהרא"ה יזכיר ולו משהו מחיבור זה, שהרי הוא מחשיב את ר"פ כמורו ומביא מדבריו ומפירושי. ברם, בחידושי הרא"ה לביצה ובשאר חיבוריו לא מצאנו זכר לדבר¹⁶. מכל אלה נראה שהשערתו של תא שמע אין לה על מה שתסמוך.

צד נוסף ביצירתו של ר"פ, שאף עליו ידוע מעט, הוא עיסוקו בשירה. נראה הדבר שר"פ החליף שירים עם ר' טודרוס הלוי, ואפשר שהוא מוזכר גם ע"י ר' אברהם בדרשי בשירו 'חבר המתהפכת'¹⁷. ברם יצירה שלימה מידי בתחום זה אין בידינו אלא אחת והיא אזהרות לשבת שלפני ראש השנה¹⁸. יצירה זו ודאי הוא שיצאה מידי של ר"פ, כפי שנראה לקמן. כידוע, בפיוטי האזהרות הקדומים, מנו הפיטנים את תרי"ג המצוות לפי שיטות שונות. יש בידינו כמה פיוטים כאלה, הנאמרים בשבועות. בזמן יותר מאוחר פייט ר' יהודה הלוי,

שהרא"ה חזר בו ע"ש שרצה להסיק מסקנות על דרך כתיבת ספר החינוך. עכ"פ לעניינו לא סביר כלל שהרא"ה יתקיף בחריפות כה רבה את הרשב"א, כאשר שיטת הרשב"א תואמת את שיטת ר"פ שהיה מורו.

15 שעוועל הראה שם שיש כמה סתירות בין החינוך לרא"ה. מכיוון שר"פ היה רבו של הרא"ה, ומכיון שעד כמה שדברי ר"פ לפנינו אין הרא"ה חולק עליהם, יש בעובדה זו כדי להחליש את הדעה שר"פ הוא מחבר החינוך.

16 במצוה זו כתב החינוך: 'ועוד אמרו דכי שרינן אוכל נפש... דווקא כשאדם משתמש בגופה של מלאכה'. והנה שיטה זו ובניסוח זה לא מצאנו בשאר הראשונים (וראה במנחת חינוך שנתקשה בזה). ברם בחידושי הרא"ה לביצה שם (כב ע"ב ובמוד מקומות) כתב מפורש כן, והעמידני על זאת ידידי הרב ח"ג צימבליסט, והנה כאן היה המקום לרא"ה להזכיר את שם רב אחא כפי שהזכיר בחידושי לביצה כמה פעמים את רב סבא (= בעל המאור) ולא עשה זאת. האין זו הוכחה נוספת לאמור בפנים?

17 ראה נויבאוי, MGWJ, כרך 20 (1871), עמ' 455; גרוס, גליא יודאיקה, עמ' 460; דוידזון, תרכ"ב (תרצ"א), עמ' 90-91 ובהערותיו.

18 ר' יעקב נפתלי הכהן, 'אוצר הגדולים אלופי יעקב', חלק ח, עמ' יז, ערך ר' פנחס נשתבש בזה וכתב שר"פ חיבר אזהרות לתרי"ג מצוות. עוד כתב שם שלר"פ היה בן בשם אהרן הלוי, ובערכו (חלק ב, עמ' קכב) כתב: 'הנה הרא"ה הזה השני נמצא ממנו בכ"י באוצה"ס (=באוצרות הספרים) פסקים על איזו סדרים אך לא ראיתי מובא כפוסקים'. לא הצלחתי לגלות לאיזה כ"י התכוון, ומנין לו ידיעה זו. כתב היד הידוע לי הוא זה שהזכרתי לעיל הערה 8. ברם שם נזכר ר"פ כדור המחבר. עתה מצאתי ידיעה זו אצל מ' שטיינשניידר, ספרות ישראל, וארשה תרנ"ז (תרגום ד' מלטר), עמ' 104. עברתי על מראי המקומות שציין שם שטיינשניידר (גם במקור הגרמני) ולא ראיתי בצינונים כל ראיה לדבריו וצ"ע. עוד אוסיף כי בחלק ג, עמ' רנא, כתב ר"י הכהן: 'ובספר הה"ק ר' איזק מקמארנא בפרשת בחוקותי מיהסו (את ספר החינוך) לרבינו פנחס הלוי עיי"ש'. ללא ספק זו ידיעה מעניינת, אלא שעינית ב"היכל הכרעה" וב'אוצר חיים' (אם זו כוונתו) ולא מצאתי דבר, אדרבה ב'אוצר חיים' לשמות כג, א מיהסו בפירוש לרא"ה.

אזהרות לחג הפסח, בהן מנה את ההלכות הקשורות לחג זה. בעקבותיו הלך כנראה, גם ר' זרחיה הלוי: 'בעל המאור', שחיבר אף הוא אזהרות לשבת הגדול ובאותו מבנה של ר' יהודה הלוי¹⁹. בעקבות רז"ה, מצאנו אזהרות באותו מבנה, למועדים אחרים, שחיברו חכמים בני משפחת הלוי²⁰. אחד מהם הוא החיבור המתפרסם בזה. החיבור שלפנינו הוא השריד היחיד, הוודאי מתורתו של ר"פ, והפוסקים ראו בו בר-סמכא מבחינה הלכתית. מצאנו שני פוסקים שהביאוהו בחיבוריהם. הראשון הוא בעל מגיד משנה כהל' עירובין ח, ח: 'זכ"כ ר' פנחס הלוי באזהרות שלו'²¹. השני הוא ר' שמואל ב"ר משולם ב'אהל מועד', ח"ב, ירושלים תרס"ד, הלכות ר"ה דף כא: 'כתב החכם ר"ז הלוי באזהרות שלו שא"צ לתקוע בין סימן לסימן אלא תקיעה א' וזהו שאמר: מִכֵּין כָּל שְׁתֵּי תְרוּעוֹת שׁוֹנוֹת... שְׁנֵית וְזוֹה שֶׁהִסְכִּים אֲחִיו הָרָא"ה'. כאן נפלה טעות סופר וצ"ל: ר"פ (=ר' פנחס) הלוי באזהרות וכו', ואכן הקטע שהעתיק ר' שמואל נמצא באזהרות לפנינו²². על-פי שתי עדויות אלו, כותרת השיר שתובא לקמן, והאקרוסטיכון של הפזמון, אין ספק כי אזהרות אלו הן של ר"פ. האזהרות נדפסו פעם אחת ויחידה במחזור נוסח ברצלונה, שאלוניקי רפ"ז, ללא מבנה וללא פירוש, ואף בשיבושים מסויימים. האזהרות נמצאות גם בכ"י פאריס 656 (מכון לתצלומי כ"י עבריים שבירושלים, ס' 27904) ובכ"י מונטיפיורי 203 (ס' 5126). הפזמון 'אסיר תקוה' נמצא גם בכ"י אוקספורד מיכאל 318 (נויבאור 1082, ס' 17694)²³. בחרתי להעתיק את האזהרות מכ"י פאריס ובשינויי נוסחאות ציינתי לכ"י מונטיפיורי (באות ט) ולנוסח מחזור ברצלונה (באות ב) ולכ"י אוקספורד (באות א); בדרך כלל מבנה השיר הוא כמודפס, ברם לעתים, כנראה מחוסר מקום, יש סטיה במקורות אלו ולא ציינתי זאת. אף בניקוד לא הלכתי אחר הניקוד המופיע במקורות אלו אלא נקדתי מחדש. הוספתי פירוש שעיקרו להצביע על מקורותיו של ר"פ וביאור שיטתו בקיצור, מבלי להיכנס לדיונים הלכתיים. עם זאת נאלצתי לעתים להאריך מעט כדי להסביר את שיטתו.

19 פרסום עפ"י כ"י רבי"צ מרעלי, המאסף של רב"ץ קאניקה, כך יג. ירושלים תרס"ח, עם ביאור ומבוא קצר על האזהרות בכלל.

20 המצויות עדיין בכ"י. וראה פליישר, שירת הקודש בימי הביניים, עמ' 384, שכתב כי אזהרות מסוג זה רווחו בפרובאנס, וצריך להוסיף לכך גם את קטלוגיה, וראה צונץ Die Ritus, עמ' 42 ועמ' 46. עוד אוסיף כי ר' שם טוב גאגין (כתב שם טוב, ח"ו לתודן תשי"ז, עמ' 21) ציין לדברי צונץ הללו, וסיים: 'כנראה שאזהרות אלו נאבדו, או טמונות הן באיזה עקר הספרים, ולא ידעתי', אגב, גם את ר"פ לא הכיר, כנראה, כיון שרשם סימן שאלה לגביו.

21 לפנינו שורה 78. ציין לזה כבר לאנדסהוט, עמודי העבודה עמ' 307; רמ"מ קרנגל בהערותיו לשם הגדולים ערך ר"פ, ודריזון באוצר כך א, מס' 4768. זהו המקום היחיד בו הזכיר בעל המ"מ את ר"פ, אולי גם כזה יש ראייה כי ר"פ לא כתב חידושים.

22 שורה 51. לפי זה יש לתקן את דברי תא שמע במאמרו 'חיבוריו של הר"ה בעל ספר המאור', עלי ספר ר"ז (תשל"ט), עמ' 71 שחשב כי לפנינו עדות על חיבור של הר"ה. [עתה פרסם י' מייזליש את כל שירי הר"ה בשם 'שירת המאור', ירושלים תשד"מ, ובעמ' 167 ציין למובאה שב'אהל מועד' והוסיף: 'אין זה הר"ה שלנו, בעל המאור, ולא פירש יותר].

23 חודתי למכון לחקר השירה והפיוט, האוניברסיטה העברית בירושלים ולפרופ' ע' פליישר על פרטים אלו. חודתי גם לספרות הללו ולמכון לתצלומי כ"י עבריים בבית הספרים בירושלים על מתן רשות ההעתקה והעזרה בפירסום החיבור.

החלק ההלכתי שבשיר כולל ברובו את דיני שופר ומעט מאד מדיני יום טוב. נושא הפזמון הוא האמונה בביאת המשיח. כידוע נתן ר' סעדיה גאון עשרה טעמים לתקיעת שופר בר"ה, ביניהם — להזכיר יום הדין הגדול, להזכיר קבוץ גלויות, ולהזכיר תחיית המתים. ר"פ מוסיף, כנראה, טעם חדש והוא להזכיר ביאת המשיח. ר"פ מנצל זאת גם כדי לחזק את האמונה בקרב העם בדברי עידוד וראיות כי הגאולה אכן תגיע. הפזמון מתחלק לפתיחה ואחריה שיש בהם. בפתיחה נאמר שעל האדם לחכות לגאולה ולא להתייאש. בבתיים כלולים דברי עידוד וראיות לפי הפירוט הבא:

בית א-הגאולה תגיע, וכהוכחה לכך יש לראות בעובדה שעם ישראל לא הושמד ולא איבד את עצמאותו הרוחנית.

בית ב- הגוים אינם יכולים להשמיד את העם למרות שאין לו סיוע ועזר מאומות אחרות וכלי נשקו הוא צום ותפילות.

בית ג- הגוים אינם יכולים להתנחל בא"י ולישבה, וגם לא לשבת במקום המקדש.

בית ד- המשוור מתוכנן עם הנוצרים.

בית ה- המשוור מעודד את המצפים לגאולה.

בית ו- אף כאן דברי עידוד.

בסוף הפזמון נמצאים כמה פסוקים, החסרים רק בכ"י א. לא נתברר לי אם הם מעשי ידיו של ר"פ, באשר בשירים אחרים מסוג זה לא תמיד מצויים פסוקים, וכיוון שכן הדפסתי באותיות שונות. עם זאת יש לציין כי לפסוקים יש קשר אל בתי הפזמון והם מאששים בכמה מקומות את הפירוש. האקרוסטיכון של הפזמון הוא: פינחס הלוי חזק בר יוסף. בכתבי-היד אין ציון מיוחד לאקרוסטיכון, אבל כאן בחרתי להדפיסו בצורה בולטת.

ועל הטוב יזכר רעי דן רחלזון שיחד עייננו בדברי ר' פנחס ונסינו לרדת לעומקם. ידידי ד"ר משה עסיס קרא בטובו את כל המאמר והעירני כמה הערות שהבאתין בשמו ותודתי נתונה לו בזה.

אזהרות לשבת לפני ראש השנה לחכם ר' פנחס הלוי זלה"ה

- 1 אלהים נצב בצד אל נורא על כל אלהים ומשלו על עפר
את כל מעשה יביא במשפט כל דרכי אש וכל צעדיו במספר
את עם מבחני צנה להזכר בכתוב עמים ועונם יזכר
ביום ההוא יתקע בשופר
- 5 בכל השופרות אדם יוצא ידי חובתו גם של יעלים יכשרו
בכפופים מצנה מדברי סופרים וגם מהם בשל איל בחרו
בלבד בשל פרה ושאין גלדו בשל צבי מתורת שופר נגזרו
אלה הקרנות אשר זרו
- גהו על גלדו מבפנים או מבחוץ כשר או שקדחו ומין פמינו בו מחוברים
10 גבול הכשר שופר קטן עד טפח ואולם מצנה להתנאות בו המהדרים
גם כשישכין גם כשעומדין תוקעין כרי שיתערבב שטן וישיתו אל לבם בוערים

אזהרות — הכותרת בט: אזהרות לשבת שלפני ראש השנה לר' פנחס הלוי ז"ל. הכותרת ב: אזהרות של
ראש השנה לרב רבי פנחס הלוי בר יוסף הלוי זצל
3 עם — ב: עמו 7 בשל — ט, ב: של 9 מחוברים — ט, ס: מתחברים

כותרת: לחכם ר' פנחס הלוי. "חכם" הוא תואר פחות מ"רב", עי' ר"ן במסכת נדרים שמכנה לבני דורו
הסמוכים לו בתואר "חכם", ולקדמונים כגון הרמב"ן והרשב"א בשם "הרב". [נראה כגון זה חתימת ר' שלמה
דוראן בתשובותיו תשובות הרשב"א החותם שלמה בר הר"ר שמעון בן החכם ר' צמח]. לפי זה יש משמעות
לחילופי הנוסח בתארו של ר' פנחס. (העיריני רד"צ הילמן). מעניין שגם בספר "אהל מועד" (ראה במבוא)
מכנה: החכם.

1 אלהים... אל — תהלים פב, א, נורא על כל אלהים — עפ"י תהלים צו, ד. ומשלו על עפר — עפ"י
איוב מא, כה. 2 את כל מעשה יביא במשפט — עפ"י קהלת יב, יד. כל דרכי אש — משלי טו, ב. וכל
צעדיו במספר — עפ"י איוב לא, ד. 3 את עם מבחני צנה — עפ"י דניאל יא, טו. צנה להזכר — בראש השנה
עלינו להזכר לפני ה', והזכירה תיעשה ע"י שופר כאמור בשורה הבאה (מ' עסיס). בכתוב עמים — כלומר
בדונו עמים ומכאן שדעת רבינו שיום ראש השנה הנו יום דין עולמי, וכן כתב הרמב"ן בדרשחו לראש השנה,
מהד' שעוועל עמ' רכ. 4 ביום ההוא יתקע בשופר — ישעיהו כז, יג. 5 בכל השופרות... איל בחרו —
ראש השנה כו ע"א כל הענין, ודעת רבינו כאן כדעת הרמב"ן בדרשתו הנ"ל, עמ' רלב, וכן דעת שאר
הראשונים. 7 בלבד בשל פרה... נגזרו — רבינו מחלק בין שופר שהוא מפרה שהוא פסול מגזירת הכתוב
לבין שופר מצבי שפסול מטעם שאין גלדו נפרד, וזו גם שיטת הרמב"ן בדרשתו עמ' רכו והרשב"א והר"ן.
[והם מזכירים במפורש שופר מצבי, ואילו הרמב"ן מזכיר רק שופר מראם]. 8 אלה הקרנות אשר זרו —
זכריה ב, כ. שורה זו נמשכה למעלה, וכן הוא בכל הפיוט, והכוונה כי הקרנות הללו (שבשורה הקודמת) אינם
בתורת שופר ויש לזרותם (=לזרקם) ולא להשתמש בהם. 9 גרדו... כשר — ר"ה כו ע"ב: ת"ר גרדו בין
במפנים בין מבחוץ כשר גרדו והעמידו על גלדו כשר. [כבר העיר בדקדוקי סופרים שם שהנוסח הנכון הוא:
בין מבחוץ כשר גרדו על גלדו כשר, דענין אחד הוא]. או שקדחו — שם, והכוונה שקדחו
בזכרתו. 10 גבול... המהדרים — שם, אבל לא מצאתי שיש מצוה בארוך וגם לא משמע כן מחוס' ד"ה
ארוך דאל"כ יאמרו שהברייתא אשמעינן דרך בדיעבד כשר. וראה שורה 26. רד"צ הילמן הפניג לב"ק ט ע"ב
תד"ה ער, מגן אכרהם ס"י תרעב סק"ג שמדבריהם עולה שבגדול וארוך (לענינים אחרים) יש יותר
נוי. 11 גם... — עי' ערוך ערך ערב, סוף פירוש ר"ח לר"ה, אוצר הגאונים, ר"ה עמ' 89. 12 מה קול...

- מה קול התרועה הגדולה הזאת במחנה העברים
דבק שכרי שופרות פסול ואפילו הוסיף עליו כל שהוא וחבר
דק צורר או עבה כשר ואפילו נקב ונשתנה מקמות שהיה כבר
15 דת נדין שלא לצפותו וזה מבפנים וכן מקום הנחת פה לא יפריד כל דבר
אל חקך שופר
הנסדק לרחבו נדון בשני שופרות ואם נסדק מעל לשיעורו הותר מקללו
הנותן שופר בתוך שופר כשר ואפילו נשתנה קול הפנימי בגללו
התוקע בין הדבקים לא יצא או שחיצון ארוך ותקע בפנימי לבית חללו
ועליו יתן קולו 20
- שופר שהוא ראוי ועומד לשפרה רואין אותו כאלו התפך
והכל תיכין בתקיעת שופר פהנים לויים וישאל גר ועבד משוחרר
והמתעסק ושומעו לא יצא ולא יצלת גבר על חטאיו לא יתעורר
את קול השופר שמע ולא נזהר
- 25 זאת תורת השופר אין להפכו להחליף קצותיו אף כי להפכו בעצמו
זולתי שהיה ארוך וקצרו כשר ואף על פי שנטל רוב גלמו

15 שלא — ב: שלא 18 בתוך — ב: לתוך, הפנימי — ב: פנימי 26 ואף — ב: אף

— שמואל א, ד, ו. 13 דבק שכרי שופרות פסול — לשון המשנה ר"ה כו ע"א. ואפילו הוסיף... — כו
ע"ב: דבק שכרי שופרות פסול. ת"ר אפילו הוסיף עליו כל שהוא בין במינו בין שלא במינו פסול. 14 דק
צורר — כו ע"ב: היה קולו דק או עבה או צורר [עי' מסורת הש"ס ור"ס] כשר. ואפילו נקב — עי' שורה 37
ובהערות. 15 דת... מבפנים — כו ע"ב: ציפהו זהב מבפנים פסול. דת ודין — אסתא, יג. וכן... לא יפריד
— שם: ציפהו זהב במקום הנחת פה פסול. כל דבר אל חקך שופר — נראה שבא לרמז כאן לדינו של
הרמב"ן בדרשתו, עמ' רלו, שלא יהיה הפסק אויר בין הפה לשופר והביאו המגיד משנה בהל' שופר, והטור
בסי' תקפ"ו. [ואכן הרמב"ן למדו מדיני חציצה בזהב ע"ש]. הפסוק שהביא רבינו כרמו לדין זה הובא גם
במשנה ברורה ס"י תקפ"ו סקע"ה, ושניהם נתבאר בסגנון אחד. 16 אל חקך שופר — הושע ח,
א. 17 הנסדק לרחבו... מכללו — כו ע"ב: [נסדק] לרחבו אם נשתיר בו שיעור תקיעה כשר ואם לא
פסול. 18 הנותן... בגללו — שם: נתן שופר בתוך שופר אם קול פנימי שמע יצא ואם קול חיצון שמע לא
יצא, וכתב הראב"ד בדרשתו (מהד' שישא, עמ' מ): והרמב"ן בדרשתו עמ' לג, דיצא רק אם שמע קול הפנימי
לבד, ונראה שרבינו קאי בשיטתם וחידש דאמנם צריך לשמוע רק פנימי אבל אף אם נשתנה קולו
כשר. 19 התוקע... לא יצא — היינו שהאזיר עובר בריוח שבין השופר הפנימי לחיצוני וכמו שכתבו שם
התוס' בד"ה אם קול. בין הדבקים — מלכים א כב, לד. או שחיצון... יתן קולו — כלומר השופר החיצון
עודף על הפנימי והאזיר היצא מהפנימי עובר אח"כ דרך החיצון וזה שכתב בפנימי לבית חללו (של
החיצון, העודף) ועליו (=החיצון) יתן קולו, ודוגמה זו כתב גם הריטב"א ע"ש. 20 ועליו יתן קולו —
שמואל ב כב, יד. 21 ושופר... כאילו התפדר — כה ע"א: בשופר של עיר הנדחת לא יתקע ואם חקע לא
יצא מ"ט עיר הנדחת כותי מיתת שיעוריה. 22 והכל... משוחרר — כה ע"א: ת"ר הכל חייבים בתקיעת
שופר כהנים... ועבדים משוחררים. 23 והמתעסק ושומעו — כלומר השומע מן המתעסק, לא יצא —
משנה לב ע"ב: והמתעסק לא יצא והשומע מן המתעסק לא יצא. ולא יצלת... ולא נזהר — רבינו מתאר את
"מצבור" של המתעסק. 24 את קול השופר — יחזקאל לג, ה. 25 אין להפכו להחליף קצותיו — כו
ע"ב: הפכו ותקע בו לא יצא. אף כי להפכו בעצמו — שם: א"ר פפא לא תימא דהפכיה ככתונא, ורבינו ס"ל
דהפכיה ככתונא פסול דלא כיש מפרשים שהביאו הר"ן והריטב"א שם וגם הם דחו שיטה זו. אף כי = כל שכן,
(וכן הוא בכמה פסוקים ראה ראשית ג, א ועוד). 26 זולתי שהיה ארוך וקצרו כשר — כו ע"ב:
ת"ר ארוך וקצרו כשר. ואע"פ שנטל רוב גלמו — אולי ר"ל שהיה ארוך מאוד וקצרו אבל עדיין כשיעור

זָהב אִם צָפָהוּ וְכָל שְׁלָא בְּמִינוּ מִבְּחוּץ בְּשָׁר אָכַל נִפְסָל בְּמוֹמוֹ
בְּשִׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ

חֶבֶר שׁוֹפָר שְׁנִסְדֵּק עַל פְּנֵי אֶרְכוֹ פֶּסוֹל חֶבֶר אוֹ שְׁלָא חֶבֶר אֶחָת דָּתָם
חֶבֶר שְׁלָא בְּמִינוּ אוֹ שְׁחֶבֶר בְּמִינוּ אוֹ אֶפִּילוּ יִדְבֵּק תִּלְקִיו יַחַד גְּזֻרָתָם
חֶרֶשׁ שׁוֹטָה וְקָטָן אֵין מוֹצִיאִין מִחוּיָב בְּדָכָר הֵם וְכָל שְׁמָמוֹתָם
אֲשֶׁר לֹא צָנָה אוֹתָם

טָרָם הִנֵּן הַחֲמָה אֵין תּוֹקְעִין לְכַתְחֵלָה נְאֻחֲרֵי כֵן הִזְרִי מְאוֹשֶׁר
טוֹרֵד לְצָאָת אֶת הָעִיר שֶׁהַשָּׂפִים נִהְשָׁחָר עָלֶיהָ לְתַקְוָע לֹא לְכַתְחֵלָה אֲזַי שֶׁר
טוֹב לְתַקְוָע לְתוֹךְ הַבּוֹר וְהַדּוֹת וְגַם לְהַקְשִׁיב מֵאֻזֵּן לְבּוֹר יִכְשָׁר
בְּשִׁמְעָכֶם אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר

יוֹצֵאִין בְּשׁוֹפָר נֶקֶב וּסְתָמוּ בְּשְׁלָא מְעַכֵּב הַתְּקִיעָה וְשִׁמְמִינוּ סְתָמוּ
יַחֲדִיד תּוֹקֵעַ לְחֶבֶר וּמִכְבֵּךְ בְּמִטְבַּע קָצֵר אַחֵר שֶׁתַּקֵּעַ לְעֲצָמוֹ
יִלְד שֶׁהִגִּיעַ לְחִנּוּף לְנִסּוֹתוֹ לְלָקֵת בְּתוֹרָתוֹ וּלְחַמְמוֹ

הַתְּעַשְׂקוּ עִמּוֹ

27 נפסל — ט: נפסל 29 שלא — ט: לא 30 ידבק — ט: דבק 32 אשר לא צוה אותם — ב:
ליתא 33 הזרז — ט: הזרז 34 ישר — ט: אשר 37 נקב — ב: שנקב, מעכב — ב: מעכב
את 40 התעשקו — ט, ב: התעסקו

הַכֶּשֶׁר. 27 זָהב... טַעְמוֹ — כֹּז ע"כ: צִיפָהוּ זָהב... מִבְּחוּץ אִם נִשְׁתַּנָּה קוֹלוֹ מִכְּמוֹת שְׁהִיה פֶּסוֹל, וְזֶהוּ שִׁכְחָה
רְבִינוּ שֶׁנִּפְסַל בְּמוֹמוֹ, ר"ל אִם הָיָה כֹּז פֶּגַם מִכִּין שְׁשִׁינָה אֶת קוֹלוֹ. 28 בְּשִׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ — תְּהִלִּים לר',
א. 29 חֶבֶר שׁוֹפָר... יַחַד גְּזֻרָתָם — מִשְׁנָה כֹּז ע"א: שׁוֹפָר שֶׁנִּסְדֵּק וְדִבְקוֹ פֶּסוֹל, וּבְרִייתָא כֹּז ע"ב: נִסְדֵּק
לְאוֹרְכֵן פֶּסוֹל, וְכַתְּבוּ הָרַאשׁוֹנִים דִּהְפֶּסוֹל בְּנִסְדֵּק לְאוֹרְכֵן הוּא בֵּין אִם יִדְבִּיקוּ בֵּין אִם לֹא יִדְבִּיקוּ וְזֶהוּ פֶּסוֹל
בְּעֵצֶם הַסִּידוּק, וְלִכֵּן הָאֲרִיךְ רְבִינוּ לְהַשְׁמִיעֵנוּ שֶׁפֶּסוֹל בְּכָל צוּרָה שְׁהִיא. 31 חֶרֶשׁ... דְּבָר — מִשְׁנָה כֹּז ע"א:
חֶרֶשׁ שׁוֹטָה וְקָטָן אֵין מוֹצִיאִין אֶת הָרִבִּים יְדֵי חוֹבְתָן, הֵם וְכָל שְׁכֻמוֹתָם... אוֹתָם — שֵׁם: כֹּל שְׁאִינוּ מִחוּיָב דְּבָר
אֵינוּ מוֹצִיא אֶת הָרִבִּים יְדֵי חוֹבְתָם. 32 אֲשֶׁר לֹא צוּה אוֹתָם — יִקְרָא י. א. וְרִבּוּי מִגִּמָּה כֹּז מִדְּרֵךְ חֶרֶשׁ
שׁוֹטָה וְכִי אֵינֶם מוֹצִיאִים אַחֲרֵיהֶם, כִּיֹּן שֶׁהֵם עֲצָמָם אֵינֶם מִחוּיָבִים. 33 טָרָם הִנֵּן... לְכַתְחֵלָה — ע"י טוֹר
אוֹר"ח ס"י תַּקְפ"ו וּבִבְי"ש שֵׁם. וְאַחֲרֵי כֵן וְהִזְרִי מְאוֹשֶׁר — עַפ"י פִּסְחִים ד' ע"א: זְרִיזִים מְקִדִּימִן לְמַצּוֹת וּבְרִשׁוֹ
מְגִילָה כ' ע"ב ד"ה כֹּל הַיּוֹם כֶּשֶׁר. 34 טוֹרֵד לְצָאָת... — בְּרִכּוֹת ל' ע"א: ת"ר הַשָּׂפִים לְצָאָת לְדָרֶךְ (כְּלוֹמַר
אַחֵר עֲלוֹת הַשַּׁחַר קוֹדֵם נֵץ הַחֲמָה) מְבִיאִין לוֹ שׁוֹפָר וְתוֹקֵעַ לוֹלֵב וּמִנְעִנֵעַ וְכִי, וּבְשׁוֹ"ע אוֹר"ח ס"י תַּרְנ"ב פֶּסֶק כֵּן
לְגַבִּי לוֹלֵב. [בְּטוֹרֵי אֲבֵן מְגִילָה כ' ע"א ד"ה עַד מִסְתַּפֵּק אוֹרִי לֹא הִתִּירוּ קוֹדֵם הִנֵּן הַחֲמָה אִלָּא כִּיּוֹצֵא לְדָבָר
מִצּוּה, אֲבָל מִדְּבָרֵי רְבִינוּ לֹא מִשְׁמַע כֵּן, וְרָאָה בְּשׁוֹ"ע ס"י תַּרְנ"ב שֶׁמִּשְׁמַע כְּדִבְרֵי רְבִינוּ].

35 טוֹב לְתַקְוָע... אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר — מִשְׁנָה כֹּז ר"ע"ב: הַתּוֹקֵעַ לְתוֹךְ הַבּוֹר... אִם קוֹל שׁוֹפָר שֶׁמַּע יֵצֵא, וּבִגְמ' שֵׁם:
א"ר הוֹנָא לֹא שֵׁנו אִלָּא לְעוֹמְדִים עַל שֵׁפֶת הַבּוֹר אֲבָל אוֹתָן הָעוֹמְדִים בְּבוֹר יֵצֵאוּ, כְּלוֹמַר שֶׁכְּבוֹר יוֹצֵאִים
בְּכָל מְקָרָה אֲבָל הָעוֹמְדִים מִחוּץ לְבוֹר יֵצֵאוּ רַק אִם שִׁמְעוּ אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר וְהוּא שְׁהוֹסִיף רְבִינוּ: כִּשְׁמַעְכֶּם אֶת קוֹל
הַשּׁוֹפָר. 36 כִּשְׁמַעְכֶּם אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר — שְׁמוּאֵל ב. טו. י. 37 יוֹצֵאִין בְּשׁוֹפָר... — זו שִׁטַּת הָרַמְבַּ"ן
הָרִשְׁב"א וְהָרִיטְב"א (כֹּז ע"ב) וְעוֹרֵד שֶׁשׁוֹפָר שִׁישׁ בּוֹ נֶקֶב וּסְתָמוּ כֶּשֶׁר רַק אִם הִסְתִּימָה הִיא מִמִּינוּ וְאִינֶה מִעַכְבָּת
אֶת הַתְּקִיעָה. הָרִיטְב"א סוֹכֵר שֶׁסּוּגִית הַבְּבִלִי כֵּאֵן חוֹלֶקֶת עַל הִירוּשָׁלַיִם (פ"ג ה"ו): הוּא סִסְתָּמוּ הוּא לֹא סִתָּמוּ
כֶּשֶׁר שֶׁכָּל הַקּוֹלוֹת כְּשֶׁרִים בְּשׁוֹפָר. אֲבָל הָרַמְבַּ"ן וְהָרִשְׁב"א וְעוֹרֵד הִבִּיאוּ יְרוּשָׁלַיִם זֶה דְּבָרֵיהֶם, וְא"כ ס"ל שֶׁאֵין
הַכֶּרֶת לוֹמַר שֶׁהִירוּשָׁלַיִם וְהַבְּבִלִי חֲלוּקִים, וְהוּא כְּשִׁיטַת רְבִינוּ שֶׁהִי כְּשׁוֹרָה 10 הִבִּיאוּ אֶת דְּבָרֵי
הִירוּשָׁלַיִם. 38 יַחֲדִיד תּוֹקֵעַ... — נִרְאָה שֶׁכְּבוֹר (שֶׁהִי כֹחַ "קִצְר") שֶׁאִם אַחֵר תּוֹקֵעַ לְחִבְרָתוֹ וּמִבְּחוּץ עֲבוּר
אֵינוּ מִבְּחוּץ שֶׁהִזְרִיזוּ וְכַמּוֹ"ש הָרַמְבַּ"ם בְּהַ"ל בְּרִכּוֹת פ"א, וְיֵשׁ כֹּז מִחֲלוּקָתָהּ וְרָאָה בְּשׁוֹ"ע ס"י תַּקְפָּה,
וּבְמִפְרָשֵׁם. 39 יִלְד... עִמּוֹ — מִשְׁנָה לֵב ע"ב: אֵין מְעַכְבִּין אֶת הַתְּנוּקוֹת מִלְּחֻקָּה אֲבָל מִתְּעַסְקִין עִמָּהּ עַד
שִׁילְמָדוֹ. דְּבָרֵי רְבִינוּ מִתְּאִמִּים לְשִׁיטַת רִשְׁי"ל לֵב ע"ב ד"ה קָטָן שְׁלָא תְּחַסֵּי לֵב ע"א ד"ה תַּנִּיא. 40 הַתְּעַשְׂקוּ

כָּל הַתְּקִיעוֹת מְעַכְבּוֹת זֹאת זֹאת בְּשְׁלָא יִדְעַת לְתַקְעֵן וְכֵן שְׁשִׁנָּה סְדֵרָן בְּשׁוֹכָה
בְּמִנְהַג אֲבוֹת לְסִדֵּר בְּרִכּוֹת שְׁעַל הַתְּקִיעוֹת שְׁלִיחַ צְבוֹר בְּמוֹסָפִין מְנַצֵּחַ
בְּמָה תְּחַרֵּשׁ אֶל־לוֹהֵי לַעַם יוֹדְעֵי תְּרוּעָה מְפָרֵשׁ כְּפִיו וּמְתַנַּחֵם
וְשׁוֹנָא תּוֹקְעִים בּוֹטָח

45 לְחוֹק מְשַׁפֵּט שְׁלוּשָׁה סְדְרֵי תְּרוּעוֹת כָּל אֶחָת בֵּין שְׁתֵּי פְּשׁוּטוֹת קְבוּצָה
לְתְּרוּעָה אֵין פּוֹחֲתִין מְשַׁלְשָׁה שְׁכָרִים שְׁלֹשׁ יְכָבוֹת בְּמַהֲרִיּוֹת תְּנוּעָה
לְבַד זֶה תּוֹקְעִין סְדְרֵי שְׁכָרִים וְסְדְרֵי יְכָבוֹת כִּי לֹא פּוֹרֵשׁ מִפִּי הַשְּׁמוּעָה
מָה קוֹל הַתְּרוּעָה

מְעַכְבּוֹת אֵלּוּ הַתְּרוּעוֹת אֵין לְחוֹשׁ אִיזוֹ תּוֹקְעִין בְּסוֹף וְאִיזוֹ רִאשׁוֹנִית
50 מִדַּת שִׁיעוֹר פְּשׁוּטָה שְׁבָכָל סֵדֵר וְסֵדֵר בְּשִׁיעוֹר אוֹתָהּ תְּרוּעָה הַתִּיכוֹנִית
מִבֵּין כָּל שְׁתֵּי תְּרוּעוֹת שׁוֹנוֹת אֵין פְּשׁוּטָה מִחוּיָכָת לְבַד אֶחָת אַחֲרוֹנִית
וְתַקְעָתָם תְּרוּעָה שְׁנִית

נִדְר הִנָּא מְשׁוֹפָר מוֹתֵר לְתַקְוָע בְּמִשְׁפָּטוֹ וְהַמְדִיר חֶבֶר אֵלּוֹ

41 בשלא — ט (הקריאה אינה ודאית): כשלא 44 ושונא — ט: ושנאי 45 תרועות — ט:
תרועה 46 ושלש — ב: וסדרי 50 וסדר — ט: ליתא 53 כמשפטו — ב: במשפטו

עִמּוֹ — בְּרִאשִׁית כו, כ. 41 כָּל הַתְּקִיעוֹת... בְּשׁוֹכָה — שֵׁם לֵב ע"ב: תְּקִיעוֹת וּבְרִכּוֹת ר"ה וְיוֹהֲכ"פ מִעַכְבּוֹת
זֹאת זֹאת. הָרִשְׁב"א וְהָר"ן כְּתָבוּ: שֶׁאִילוּ יוֹדַע א' מִן הַתְּקִיעוֹת וְאִינוּ בָקִי בְּשֶׁאֵר אֵינוּ מְבָרֵךְ וְאִינוּ תּוֹקֵעַ אִפִּי אוֹתָן
שְׁבָקִי כוֹן, א"נ לְעֵינֵן סְדֵרָן קָאמַר שֶׁאִם הַקְדִּים תְּרוּעָה לְתַקִּיעָה אוֹ זְכוּרָנוֹת לְמַלְכוּתֵי לֹא יֵצֵא, וְע"י שׁוֹרָה
49. 42 כְּמִנְהַג אֲבוֹת... מְנַצֵּחַ — מִשְׁנָה לֵב ע"ב: הָעוֹבֵר לְפָנֵי הַתִּיכְבָּה בִּיּוֹ"ט שֶׁל ר"ה הַשְּׁנִי מִתְּקִיעַ, וּבִגְמ' שֵׁם:
א"ר יוֹחָנָן בִּשְׁעַת הַגּוֹרִידָה שֵׁנו, וְאִינוּ נוֹהֲגִים הַיּוֹם כְּמִנְהַג אֲבוֹתֵינוּ אַע"פ שֶׁבִּטְלָה הַגּוֹרִידָה וְכִמוֹ שִׁכְחָנוּ שֵׁם
הַחוֹס' בְּד"ה בְּשַׁעַת עוֹרֵר רִאשׁוֹנִים. לְסִדֵּר בְּרִכּוֹת שְׁעַל הַתְּקִיעוֹת — לְכַאֲרוּרָה הִיא צ"ל: לְסִדֵּר תְּקִיעוֹת עַל
הַבְּרִכּוֹת, אִלָּא שֶׁכְּבוֹר כְּתָב בִּיּוֹצֵר וְכ"י ע"ש, וְא"כ מוֹכֵן לְשׁוֹן רְבִינוּ. 43 כְּמָה... כּוּטָח — כְּנִרְאָה שֶׁרְבִינוּ
בְּמוֹסָף וּבְשַׁעַת שֶׁאֵין שְׁמַד בִּיּוֹצֵר וְכ"י ע"ש, וְא"כ מוֹכֵן לְשׁוֹן רְבִינוּ. 43 כְּמָה... כּוּטָח — כְּנִרְאָה שֶׁרְבִינוּ
מִתְּאֵנִן עַל שֶׁהַקְּב"ה אֵינוּ שׁוֹמֵעַ לַעַם יוֹדְעֵי תְּרוּעָה הַפּוֹדֵס כְּפִיו וּמִתְּנִיפָת, וְאִילוּ הַגּוֹרִם שְׁנִיאִי [יִשְׂרָאֵל] הַתּוֹקְעִים
יּוֹשְׁבִים בְּהַשְׁקָט וּבְכַתּוּחַ. לַעַם יוֹדְעֵי תְּרוּעָה — עַפ"י תְּהִלִּים פט, טז. 44 וְשׁוֹנָא תּוֹקְעִים בּוֹטָח — מְשַׁלִּי
י. א. טו. 45 לְחוֹק... קְבוּצָה — מִשְׁנָה לֵב ע"ב: סִדֵּר תְּקִיעוֹת שְׁלֹשׁ שְׁלֹשׁ שְׁלֹשׁ, וּבִגְמ' שֵׁם: וּמִנֵּין שְׁפִשׁוּטָה
לְפָנֶיהָ וְכ"י וּמִנֵּין שְׁפִשׁוּטָה לְאַחֲרֶיהָ וְכ"י.

46 לְתְּרוּעָה... יְכָבוֹת — אוֹרֵךְ הַתְּנוּעָה הוּא עַפ"י הַמִּשְׁנָה וְהַבְּרִייתָא שֶׁם בְּצֻרָף סִפְקוֹ שֶׁל ר' אֲבָהוּ שֵׁם לֵב
ע"א, כ"ה שִׁיטַת הַחוֹס', רַמְבַּ"ן וְעוֹרֵד. הַמְדוּכָר כֵּאֵן בְּאוֹרֵךְ שְׁכָרִים תְּרוּעָה בְּתַשְׁר"ת. בְּמַהֲרִיּוֹת תְּנוּעָה — בֹּא
לְצִיָּן הַגְּדֵרֶת יִבְבֶּה שְׁהִיא קִצְרָה מִשְׁבָּר וְכֵן פִּירִשְׁי"ל לֵב ע"ב וְעוֹרֵד. 47 לְבַד... הַתְּרוּעָה — כֵּאֵן רַמְזוֹ לְתַקְנָת
ר' אֲבָהוּ שֵׁם לֵב ע"א. 48 מָה קוֹל הַתְּרוּעָה — שְׁמוּאֵל א. ד. ו. 49 מְעַכְבּוֹת... רִאשׁוֹנִית — רְבִינוּ ס"ל
דִּין סִדֵּר בֵּין כָּל סִימָן (תְּרוּעָה הֵינּוּ ג"פ תְּשַׁר"ת אוֹ ג"פ תְּרַ"ת וְכ"י וְקִרְאִיתִי לֹזֶה סִימָן) וְכְשִׁיטַת
הָרַמְבַּ"ן בְּדִרְשָׁתוֹ ע"י רמ: שֶׁאֵין הַסִּידוּר אִלָּא בְּתְרוּעָה שֶׁתִּהְיֶה תְּקִיעָה לְפָנֶיהָ וְתַקִּיעָה לְאַחֲרֶיהָ... אֲבָל שְׁלֹשׁ
הַתְּרוּעוֹת שֶׁרַמְזָה לָהֶם הַתּוֹרָה אֵין לָהֶם חִיבּוּר וְלֹא סִדֵּר זֶה עַם זֶה כָּלָל, וְע"י שׁוֹרָה 41. 50 מִדַּת שִׁיעוֹר...
הַתִּיכוֹנִית — לֵב ע"ב: שְׁעוֹר תְּקִיעָה כְּתְרוּעָה, וְכֵן דַּעַת הַחוֹס' וְשֶׁאֵר רִאשׁוֹנִים שְׁלֹשׁ כְּרַמְב"ם ה'ל' שׁוֹפָר ג.
ד. 51 מִבֵּין... שְׁנִית — דְּבָרִים אֵלּוֹ הוֹבָאוּ בְּאוֹהֵל מוֹעֵד, רִאָה מְבּוּא, וְהוֹסִיף: וְזֶהוּ שֶׁהִסְכִּים אַחֲזִי הָרַא"ה. גַּם
הָרִיטְב"א (לֵב ע"א סו"ה א"ר יוֹחָנָן) כְּתָב: מִיָּהוּ אֲפֶשֶׁר לְהַעֲמִידֵן עַל כ"ה (לֹא עַל כ"ז תְּקִיעוֹת שֶׁהֵם שְׁלוּשָׁה
סִימָנִים) כִּי כְּשִׁיגְמוֹר סִימָן רִאשׁוֹן (וְשֵׁנִי) תַּעֲלֶה לוֹ תְּקִיעָה שֶׁכְּסוּף סִימָן זֶה לְתַחֲלִילֵת סִימָן שְׁלִפְנֵי וְכ"י זֶה בְּרוּר
מִפִּי מוֹרֵי נְר"ו (=הָרַא"ה) וְלֹא נִהְיָ כֵּן שְׁמָא יַעֲנֶה וְלֹא יַעֲלֶה עַל לֵב כִּי תְּקִיעָה אַחֲרוֹנָה דְּחִשְׁרִית עָלֶיהָ לְתַקִּיעָה
רִאשׁוֹנָה לְחִשְׁרִית (כְּצ"ל) וְכ"י, וְכֵן דַּעַת רְבִינוּ שֶׁלְּכַתְחִילָה מוֹתֵר לְעִשּׂוֹת כֵּן אִלָּא שֶׁלְּדְּבָרֵי רְבִינוּ הָרִיטְב"א לֹא
נִהְיָ כֵּן מִחֲמַת הַשּׁוּמְעִים שְׁלֹא יִכְיֶנוּ. וְכַאֲהֵל מוֹעֵד הַשִּׁיג עַל דַּעַת זֶה בְּאוֹפֵן אַחֵר ע"ש. 52 וְתַקְעָתָם תְּרוּעָה
שְׁנִית — כְּמִדְּבָרֵי ר. ו. 53 נִדְר הִנָּא... אֵלּוֹ — כֹּז ע"א: אֲמַר רַבָּא הַמּוֹדֵד הִנָּא מִחִבְרָתוֹ מוֹתֵר לְתַקְוָע לֹא

נותן אדם מים או יין לתוך שופר לצחצחו אכל אין דוחין יום טוב בגלליו
נאסר לחתכו אפילו בדבר שהוא משום שבות נאפלו את תחום שקביליו
לא יעבור עליו

סדר תקיעות ששמע מרבנים יחד יצא אם אחת לאחת נשמעו
סירוגין יצא לבד שברים ויכבות שצריכין תכיפה באשר לתרועה אחת הוקבעו
ספר שברים שבא להוסיף מוסיף וכן במשך התרועה לא יפגעו
אם באחת יתקעו

צמד והריץ מתוך פשוטה יצא וכן בשתי פשוטות בשהפרישן בקול אין להאשים
עורר על דעת אחת התקיעות ונמלך לשנות לא יצא בכל שהן קולות מופגשים
על תקיעת סדרי תרועות שונות אין לחוש בקום יחד באחת אנשים
ניתקעו שלשת הראשים

פשוטה ששמע שיעור בקצתה ושחקע קצתה שלא פראוי לא ירצו

44 לתוך שופר — ט: ליתא 58 יצא — ב: ליתא 63 תקיעות — ב: תקיעות

תקיעה של מצוה. המורד הנאה משופר מותר לתקוע בו תקיעה של מצוה. 54-56 נותן... עליו — הכל
משנה לב ע"ב: שופר של ר"ה אין מעבירין עליו את התחום... ואין חותכין אותו בין בדבר שהוא משום שבות
ובין בדבר שהוא משום לא תעשה אבל אם רצה ליתן לתוכו מים או יין יתן. 56 לא יעבור עליו — דברים
כד, ה (ושם: ולא). 57 סדר... נשמעו — לד רע"ב: [שמע] מתשעה בני אדם כאחד לא יצא. כ"ה ג"ה הרי"ף
התוס' ועוד, אבל רש"י גרס: יצא, ואע"פ דתרי קלי לא משתמעי שופר כיון דחביב ייב דעתיה ושמע. ודברי
רבינו ניתן לפרשם כמ"ש הריטב"א ששמע שלוש בני אדם שחקעו ביחד בראשונה תקעו כולם תקיעה אח"כ
תקעו כולם שברים תרועה וכן הלאה, ומ"ש "אם אחת לאחת נשמעו" דהיינו אם אין חסרון בסדר (שזו קשיית
הראשונים על שיטת רש"י) אלא אם שמען בזו אחר זו (אחת לאחת) יצא ידי חובתו. וע"י שורה
63. 58 סירוגין יצא — שם: ואפילו בסירוגין, פ"י ששהה בין התקיעות. לבד... הוקבעו — היינו שאף
ששהה בין התקיעות יצא הוא בתנאי שלא ישהה בין שברים לתרועה כיוון שחשובים לתקיעה אחת. ולא ראינו
לראשונים שהעירו כן אע"פ שיש דיון גדול לכשעצמו בענין רציפותם של שברים תרועה, וכנראה מחמת
פשוטות הענין לא העירו. 59 ספר שברים שבא להוסיף מוסיף — הריטב"א לג ע"ב ד"ה שיעור כתב: וכן
אתה אומר בתרועה שהוא ג' יכבות שאם רצה לעשותה מק' יכבות עושה ובלבד שלא יפסיק בינתיים בנשימה
שאם הוא מפסיק בינתיים ה"ל ב' תרועות. וכן כתב שוב בהמשך דבריו. ונראה שזו כוונת רבינו כאן והמלה
"ספר" פירושה מספר, מגין (ע"י דברי הימים ב, טז, ובמילונים), אלא שתמוה מדוע לא כתב שזאת בתנאי שלא
יפסיק ביניהם. ומסתבר שהתנאי בסוף הענין מופנה גם לכאן. וכן במשך... יתקעו — לג ע"ב: תקע בראשונה
ומשך בשניה כשתים אין בידו אלא אחת. וראה בריטב"א שם, וכ"כ הרמב"ן כז ע"ב ד"ה הא, שאין לתקיעה
שיעור, וכמובן בתנאי שלא יפסיק באמצע ("ואם באחת יתקעו"). וניתן לפרש בהקבלה לתחילת השורה
שכוונתו שיותר להוסיף על מספר הטורמיטין שבתרועה ובלבד שלא יפסיק ביניהם. 60 ואם באחת יתקעו
— במדבר י, יד. 61 והריץ... אין להאשים — הריטב"א לג ע"ב סד"ה תקע כתב: אבל תקיעה ותרועה
שאע"פ שלא הפסיק ביניהם יצא ששני הקול זהו הפסקתו ובתקיעות נמי אם הפסיק ביניהם בקול כלל בענין
(כצ"ל) שגוראות שתים אע"פ שלא הפסיק בנשימה אחת [וראה גם ברמב"ן כז ע"ב סד"ה זה] והוא כדברי
רבינו. [מפרש הקול שבדברי רבינו כאן הוא פחות מנשימה אבל די בו כדי להבדיל בין שתי הפשוטות, וראה
"זכרון תרועה" לר' יצחק שילת, תשל"ה; עמ' 483] 62 עורר... מופגשים — כלומר התחיל בטעות לתקוע
תקיעה מסוימת ונמלך לשנותה ותקע והיא התקיעה הנכונה לא יצא אם הן תקיעות שונות (כגון התחיל לתקוע
פשוטה ותקע תרועה והיא הנכונה לא יצא כיון שהן קולות שונים זה מזה). 63 על תקיעות... הראשים —
כלומר אם ג' אנשים תקעו יחד הראשון תשר"ת, השני תש"ת, השלישי תורת" (סדרי תרועות שונות) יצא די
חובת שלושת הסדרים כיון שבתחילה שמע ג' תקיעות ואח"כ ג' תרועות (ע"י ריטב"א לד ע"ב התנאים ביחד
לתרועה) ואח"כ ג' שברים.

64 ויתקעו שלוש הראשים — שופטים ז, כ. 65 פשוטה ששמע... ירצו — אם שמע רק חלק

פושעים שתקעו בשופר גזול ושאין ראוי להשתמש בו יצאו אפס כי נאצו
פרזות באחת מברכין ובאחת תוקעין אף בספק אפר בן נוצצו
במקום אשר תשמעו את קול השופר שמה תקבצו
צדק משפט שאם שמע כשיעור במקצת תרועה יצא לפי שהן קולות מחוברות
צריך להזהר מהתקלקל התקיעות שלא להפסיק בין תרועה וקשטות המסודרות
צויו יודעי דת שלא לתקוע ביום טוב שחל להיות בשבת אולי ילכו אצל בקי להורות
וביד מינים השופרות
קדם וברך תוקע אחרי כן ומצנה על סדר פרכות בחבר עיר אכל לא ביחידים

67 אף — ב: אין

מהתקיעה ולא כולה לא יצא, וכן אם תקע ("ושחקע" = או שתקע) חלקה שלא כדין לא יצא. והמקור
בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ג והובא ונתפרש ברמב"ן כז ע"א ד"ה הא ובריטב"א שם ד"ה ח"ש וברשב"א וכן
הביאורו שם לג ע"ב, ולכאורה דין זה אמור גם בתרועה, אלא שבשורה 69 כתב רבינו דין התרועה לכן נקט כאן
"פשוטה". 66 פושעים שתקעו... נאצו — כשיטת הרמב"ם הל' שופר פ"א ה"ג: שופר הגזול שתקע בו
יצא, עפ"י ירושלמי סוכה רפ"ג. רבינו הוסיף ורמז לסנהדרין ז ע"ב: הרי שגזל... כיצד מברך אין זה מברך אלא
מנאץ ועל זה נאמר ברצו [גזול] כך נאץ ה', כלומר שאין לברך עליו כשיטת המ"א ס"י תקפ"ו ט"ב ושאר
אחרונים ודלא כפר"ח. ושאין ראוי להשתמש בו — כת ע"א: א"ר יהודה בשופר של עולה לא יתקע ואם תקע
יצא וכו' בשופר של ע"ז לא יתקע ואם תקע יצא. 67 פרזות... אף בספק — לד ע"ב: שתי עיירות באחת
תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין ואין הולכים למקום שמברכין. פשיטא הא דאורייתא הא
דרבנן לא צריכא אע"ג דהא ודאי והא ספק. אשר כן נוצצו — מ' עסיס מציע לקשר מלים אלו עם השורה
הבאה והפירוש כך החליטו "במקום אשר... תקבצו" כלומר שהולכים למקום שתוקעים. 68 במקום
אשר... תקבצו — נחמיה ד, יד. 69 צדק ומשפט... מחוברות — ע"י שורה 65, כתב הריטב"א לג ע"ב סד"ה
תקע: ואסיקנא בגמ' דשמע תחילת תקיעה בלא סוף תקיעה או סוף תקיעה בלא תחילת תקיעה לא יצא ומשמע
בירושלמי דה"ה בתרועה שאע"פ שמע ממנה ג' יכבות או ג' שברים לא יצא עד שישמענה כולה מראש עד
סוף ומסתברא דגמ' דילן לית לה הכי מרלא אמר הכי אלא בתקיעה שהיא כל הקול א' אבל בתרועה שהיא
מקולות קצרים הרי יש תחילה וסוף באמצעיתם ואם שמע מהם כשיעור יצא, וכן דעת רבינו הגדול הרמב"ן
ז"ל מפי מורי רבינו נר"י. וכ"כ באוהל מועד, ח"ב, דף כא ע"ב: שמע סוף תקיעתה ולא תחילתה או תחילתה
בלא סופה אע"פ שיש שיעור כמה ששמע לא יצא ובתרועה גם זה הדין לפי הירושלמי, והרא"ה כתב שאם
שמע כשיעור בשברים ויכבות יצא. 70 צריך להזהר... המסודרות — לכאורה כוונתו כרמב"ן כז ע"א ד"ה
זה, הריטב"א לג ע"ב ד"ה שיעור, שהפסק קול בין תקיעה לתרועה פוסל, אלא שלפ"ז הלשון "בין תרועה
לפשוטות" אינה נוחה, וע"כ נראה שכוונתו לדברי הריטב"א שם: וכן אתה אומר בתרועה שהוא ג' יכבות שאם
רצה לעשות מק' יכבות עושה ובלבד שלא יפסיק בינתיים בנשימה שאם הוא מפסיק בינתיים הו"ל ב' תרועות
ואתיא תרועה חדא מינייהו ומפסקא בין תקיעה לתרועה ואנן בעינן שלא יפסיק שום קול בין תרועה שבאמצע
לתקיעה שלפניה או שלאחריה. ומ"ש רבינו "התקיעות" אין כוונתו לפשוטות אלא תקיעות בעלמא (=כל
שהן). צא וראה בכל השיר כי רבינו מבדיל בכיור בין פשוטות (הן הראשונות) ובין תקיעות. 71 צו יודעי
— משנה כט ע"ב: יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה. ובגמ' שם: דאמר
רבה הכל חייבין בתקיעת שופר ואין הכל בקיאים בתקיעת שופר גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד
ויעבירו ד' אמות כהר"ר. 72 וכיד מינים השופרות — שופטים ז, ג. ואולי רמז בזה שכשתוקעים יש
להחזיק השופר ביד ימין, וכמ"ש במשנה ברורה ס"י תקפ"ה ב בביאור הלכה. 73 קדם וברך — משנה לג
ע"ב: מי שברך ואח"כ נחמנה לו שופר תוקע מריע ותוקע שלש פעמים, ובגמ' לד ע"ב: טעמא דלא הוא ליה
שופר מעיקרא כי שמע להו אסדר ברכות שמע להו. רב פפא בר שמואל קם לצלוי א"ל לשמעיה כי נהירנא לך
תקע לי א"ל רבא לא אמרו אלא בחבר עיר וכו'. ורבינו כלל כאן שתי הלכות, דלכתחילה מצוה לתקוע על סדר
ברכות וכדיעבד יצא, ועל זה מוסיף רבינו שכל זה דוקא בחבר עיר אבל ביחיד אין כל הקפדה כדברי הרמב"ם

קודם שיטענעם אָדעם פֿלום ראוי לתקוע ואם התחילו מפסיקין ועומדים
75 קרבים לתקוע גם כשיש שהות ביום וכן ביום טוב שני וגם פי שניהם נועדים
קמים אחרים
ראשית דבר כל שאינו מן המוכן וכל ספק מוכן ביום ראשון גם ליום שני דחויים
רק לרוח אחת מערבין ליום ראשון ושני ומתחלת יום ראשון תחומין ליום שני קנויים
ראשון ושני תורה אחת להם לכל המעשים אשר לעשותם ביום טוב אינם ראויים
80 כל הכותב לחיים
שלוש שעות ראשונות לא יתפלל יחיד מוספין אם לא יחד בקהלה
שאינו פקי בצבור ושפשוטות שליח צבור פוטק בכל ברכה ותהלה
שלוש ברכות של חקיעות אף בקי מוציא בהם ושפיער שפער מתחלה

75 קרבים לתקוע — כ: ליתא 77 וכל — ב: וכן כל

בהלי שופה ג. יב. 74 קודם שיטענעם... ועומדין — משנה סוכה לח ע"א: מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב
ליטול לכשיכנס לביתו יטול על שולחנו, ובגמ': למימרא דמפסיק ורמינהו אם התחילו אין מפסיקין וכו' א"ר
זירא מאי קושיא וכו'. מכאן כתב בשו"ע שאסור לאכול קודם נטילת לולב וה"ה שאסור לאכול קודם תקיעת
שופר ע"י כף החיים סי' תקפ"ו. יכולה להתפרש כאכילה ע"י ברכות מז ע"א רש"י ד"ה לטעום
ובגליוני הש"ס לר"י ענגל שם. 75 קרבים לתקוע גם כשיש שהות ביום — בסוכה שם: אמר רב ספרא לא
קשיא הא דאיכא שהות ביום הא דליכא שהות ביום. והפוסקים לא פסקו כחשוכה רב ספרא וגם רבינו פסק כן
שלא כמותו. וכן ביום טוב שני — כלומר שגם ביו"ט שני נוהגים אותם דינים. וגם כ"י... אחרים — ועוד
הלכות יש ביו"ט שני, ששני הימים הללו נחשבים כקדושה אחת (ביצה ד ע"ג) ומכאן נובעים דינים נוספים
כאמור בבית הבא. ואפשר לפרש משפט זה בפירושים אחרים, וזה עיקר. 77 ראשית דבר... דחויים — עפ"י
ביצה ד סע"ב: איחמר שני ימים טובים של ר"ה רב ושמואל דאמרי תרווייהו נולדה בזה אסורה בזה. האחרונים
נחלקו בספק מוכן ביום ראשון האם ניתן להשתמש בו ביום שני, ראה במשנה ברורה סי' תקיג סק"ד, ומדברי
רבינו ראיה לשיטה המחמירה. 78 רק לרוח אחת... קנויים — עירובין לח ע"א: אמר להם ר"א אי אתם
מודים שאם עירב ברגליו ביום ראשון מערב ברגליו ביום שני נאכל עירובי ביום ראשון אין יוצא עליו בשני
וכו' כי קדושת הן ורבנן ספוקי מספקא להו הכא לחומרא והכא לחומרא. וראה רמב"ם הל' עירובין ח. ה.
ובמגיד משנה שהביא דברי רבינו (ע"י מבוא), וא"כ אף אם נאכל עירובי ביום ראשון של ר"ה עירובי קיים אף
ביו"ט שני. כדברי רבינו ומתחילת יום ראשון תחומין ליום שני קנויים. 79 ראשון ושני תורה אחת... ראויים
— כלומר אין הבדל בין יו"ט ראשון ושני מבחינת איסור מלאכה. 80 כל הכותב לחיים — ישעיהו ד. ג.
רבינו רמז כאן שיש הבדל בין יו"ט ראשון ושני ביחס לקבורה כמבואר בביצה ו רע"א: אמר רבא מת ביו"ט
ראשון יתעסקו בו עממין ביו"ט שני יתעסקו בו ישראל ואפילו בשני ימים טובים של ר"ה. 81 שלש שעות
ראשונות... בקהלה — ע"ז ה ע"ב: א"ר יוסף לא ליצלי איניש צלותא דמוספי בתלת שעי קמייתא דיומא כיומא
קמא דריש שחא ביחיד וכו', אי הכי בציבור נמי, ציבור נפיש וכוותיה וכו'. [רבינו וכן בשו"ע סי' תקצ"א ס"ח
לא חילקו בין יום ראשון לשני ולכאורה בגמ' נקט כיומא קמא. וראיתי שבספר בית דוד לר' יוסף דוד, שלוניקי
ת"ק, או"ח סי' תיד עמד בזה, ע"ש]. 82 שאינו בקי בציבור... שליח צבור פוטר — לר ע"ב: א"ל ר"ג
לדבריהם למה שליח צבור יורד לפני התיבה א"ל כדי להוציא את שאינו בקי א"ל כשם שמוציא את שאינו בקי
כן מוציא את הקי. שכשדות... שליח צבור פוטר — לה ע"א: א"ר אחא בר עריא א"ר שמעון חסידא פוטר
היה ר"ג אפילו עם שבשדות. בכל ברכה ותהלה — בשורה זו הזכיר רבינו שני מקרים ששליח ציבור מוציא
ככל התפלות והם את שאינו בקי ואת העם שבשדות. בכל ברכה ותהלה — עפ"י נחמיה ט. ה.
83 שלוש... בהם — אבל בברכות של ר"ה שליח צבור מוציא אף את הקי. עפ"י הגמ' שם: מודים
תכמים לר"ג בברכות של ר"ה ויוכי"פ וכו' משום דאושוי ברכות. ומוציא גם את האמור לקמן. ושבעיר
שעמד מתחלה לשמוע אל התפלה — ר"ף שם: ועם שבשדות דאניסי ולא מצי למיחל לבי כנישתא
ושמעו מש"ץ ברה"י ויוכי"פ ש"ץ נמי מוציאן ידי חובתן אבל דעיר אין ש"ץ מוציאן ידי חובתן עד דאתו לבי
כנישתא ושמעו מש"ץ מתחילה עד סוף. נמצא מדברי רבינו "ושבעיר" וכו' חזורים אל עם שבשדות. ולפי"ז

לשמוע אל התפלה
85 תמים דעים הפט ופקוד עם נדח היה לבו וברית לא הפך
תוחלתו לך היא פי יראה פי אולת יד ויבטח פי לא יחפר
תמיד מיחל לקרוא דרור לאסוף את שרידיו אל נחלת תשפר
מתי אראה גם אשמעה קול שופר

פזמון

1	אסיר תקנה לקץ ימין	לא יאמין כי יסופר
	ואם חזון לא יאבד	המתנה לא יחפר
	פדות שמור למועד	ויאיתו שנות מספר
	פנשוא גם הרים תראו וכתקוע שופר	
5	פדות שמור גיש תקנה	יש תקנה ותוחלת
	ולמה תשא אל מה אות	אם נשארה גחלת
	סנה בוער ולא אוקל	פליטה באין ממשלה
	אין נמקר לעבד	ואין נרצע בידלת
	ואיך לא אבדה שארית	בצמים מתבוללת

1 ימין — ט, א: ימים

קצת צ"ע מה בין שאינו בקי ושבעיר, ולכאורה יש כאן כפילות. ומ"ש "שלש ברכות של חקיעות" משמע
שסבור שש"ץ פוטר את הבקי רק מברכות של חקיעות וצריך הוא להתפלל שבע וכדברי הירושלמי שם
והביאור הרשב"א והר"ן. 84 לשמוע אל התפלה — מלכים א; ח. כט. 85 תמים דעים — איוב לו.
טו. 86 כי יראה כי אולת יד — דברים לב. לו. 87 ישראל מיחל שהקב"ה יושיעו ויביאו לא"י. הביטוי
"נחלת תשפר" נראה שהוא על דרך אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז, ו), כלומר אף הנחלה תהיה טובה לו (ראה
דניאל ד, כד). 88 מתי אראה... — ידמיהו ד, כא.

1 אסיר תקנה — עפ"י זכריה ט. יב. האדם, העם היהודי קשור לתקוה של ביאת המשיח, לקץ הימין —
דניאל יב, יג. לא יאמין כי יסופר — בהגיע עת הקץ, לא יאמינו בתחילה כשיספרו שהגיעה הגאולה, והוא
עפ"י חבקוק א, ה: כי פעל פעל בימיכם לא תאמינו כי יסופר. 2 ואם חזון לא יאבד — אם הצפייה התקנה
לא תאבד מהעם, והוא עפ"י יחזקאל יב, כב: יארכו הימים ואבד כל חזון. לא יחפר — לא יתבייש ולא
יתאכזב. 3 פדות שמור למועד — הגאולה ממתנה לזמנה. עפ"י שמואל א ט, כד: כי למועד שמור לך.
(פדות כאן כלשון זכר). וראיתו שנות מספר — יגיעו השנים הקצובות עד הגאולה. עפ"י איוב טז, כב: כי שנות
מספר יאיתו. 4 כנשוא... — ישעיהו יח, ג. 5 פדות... — הגאולה שמורה ועל כן יש תקוה
וצפייה. 6 ולמה... — אין צורך לשאול להוכחה שהגאולה אכן תגיע, כיון שנשארה גחלת ישראל. ולמה
תשאל מה אות — עפ"י ישעיהו ז, יא, ושם לח, כב. נשארה גחלת — עפ"י שמואל ב יד, ז. 7 סנה... —
משל לעם ישראל עפ"י שמות ג, ב. פליטה — עם ישראל נשאר לפליטה אעפ"י שאין לו ממשלה. 8 ואין...
— עם ישראל לא אבד את עצמאותו הרוחנית, עפ"י ויקרא כה, מב: עבדי הם... לא ימכרו ממכרת עבד (הבטוי

25	אם יום יאָהוּזוּ בָּהּ וְאִיךָ וְעִפְרוֹת מְקוֹם מְקַדָּשׁ וְאִיךָ לֹא לְאַרְמוֹן נָרִים עֲדוֹת לְמִבְשָׁרָת	וְלֹא מְחֹר מְנַעֲרָת עוֹד הַיּוֹם לְתַפְאָרָת אִם לֹא לְאוֹת לְמִשְׁמֶרֶת עַל הָהָר וְקוֹל שׁוֹפָר
30	סְפָדוֹ עַל מַה מְנַאֲצִים אוֹלֵי חֲזוֹן בְּקֶרֶפֶס מִי לָכֶם בְּסוֹד אֱלֹהִים גַּם נְבִיאִים גַּם אוֹרִים	מְדַמִּים לְעַם קְדוֹשִׁים אִם לֹא לְקִרְיַת נְחָשִׁים לְחֻזוֹת בִּישָׁע נְפָשִׁים אֶל כָּל חֶפֶץ דְּרוֹשִׁים
35	אִיָּה מוֹפְתֵי תַמִּיד וְאִיָּה אֶצְבַּע אֱלֹהִים אֲזַי יִחְפְּרוּ בְּחָשִׁים	מוֹרָאִים מְחֹדְדִישִׁים לֹא בְּרֻכָּב וּפְרָשִׁים אִם יִתְקַע שׁוֹפָר
	הֵן לוֹ יִמְלָאוּ יָמִים לֹא תֹאבְרוּ לִי מִשְׁנָאִים לֹא לְאַמְוָנָה גְּבָרָה	כְּנִשׁוּא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְקוּע שׁוֹפָר וְיִאֲמֹן קֵץ פְּלֹאוֹת אִם לֹא יִפְרָצוּ נְבוֹאוֹת כָּל אֲשֶׁר יִשְׁבּוּ לְכִסְאוֹת

25 עוד — ט: ועוד 26 אם לא — ט: לא ליתא 29 ספרו — ט, ב: ספרו, מנאצים — ב:
משנאים 31 אלהים — ט: קדושים 33 מופתי — א: מופתים 34 ופרשים — ט:
בפרשים 35 שופר — א, ב: בשופר 38 יפרצו — א: נפרצו

מציע: [לא] לערשקים... [ולא] למחזיקים והמשורר סמך על השורה הקדמת, והפירוש — לא הערשקים ולא המחזיקים יכולו להחזיק בארץ באופן קבוע 24 אם יום... מנערת — אפילו אם יצליחו האויבים להאחז מעט זמן בא"י, וכי לא תנערים? 25 עוד היום לתפארת — במובן הגשמי עד היום לא הצליחו הגוים להקים מבנה על מקום המקדש, ובמובן הרוחני קדושת המקדש נשאת אפ"י שהוא חרב. 26 ואיך לא... למשמרא — המקדש לא נהיה לארמון של זרים עפ"י ישעיהו כה, בועי רש"י שם, וזה אות והוכחה לגאולה. תמזה ש' פנחס לא ידע מקיומו של מסגד כפת הסלע. לאות למשמרת — עפ"י במדבר יז, כה. 27 עדות למבשרת על ההר — עפ"י ישעיהו מ, ט. כוונת המשורר כי האמור עד עתה הוא עדות שיתקיים פסוק זה המדבר בגאולה. וקול שופר — כמו ולקול שופר, כלומר עדות גם לקול שופר (של משיח). 29 ספרו... קדושים — בית זה קשה ופרשתייה ע"פ דברי מ' עסיס. המשורר שואל, ספרו (ראה בשנויי נוסחאות) בזכות מה הגוים רוצים להידמות לעם ישראל ולרשת את מקומם, וכוונתו כזה על הנוצרים. עם קדושים — עפ"י דניאל ח, כד.

30 אולי... נחשים — האם יש בהם נבואה, אין הדבר כן אלא רק נחשים, כשפים. לקראת נחשים — במדבר כא, ד. 31 מי... נפשים — האם הייתם בסוד הבואה לראות בישועת הנפשות. ורמז כזה לשיטתם על ישועות הנשמות. 32 גם... דרושים — האם יש לכם דברים אלו שואל המשורר גם נביאים גם אורים — עפ"י שמואל א כה, ו. אל כל חפץ דרושים — עפ"י תהלים קיא, ב. 33 איה מופתי תמיד — המשורר שואל איה המופתים (ראה שנויי נוסחאות) שליוו תמיד את ישראל ואילו לכם אין מאומה. מוראים מחודשים — איה נפלאותיו המתחדשים בכל יום. 34 לא ברכב ובפרשים — ה' מושיע מבלי זאח ואילו אצלכם הנצחון בא רק באופן זה. 35 אז... שופר — תקיעת השופר שתבשר את כוא הגאולה תוכיח מי הוא המשיח, ותבייש את המכחישים. אם יתקע שופר — עמוס ג, ו. 37 ה... פלאות — המשורר מתפלל שיגיע כבר הזמן ותבוא הגאולה. ימלאו ימים — עפ"י בראשית נ, ג, ועוד. קץ פלאות — דניאל יב, ו. 38 לא... נבואות — אבל בינתיים טרם שהגיעה לא יאמינו בה המשנאים, רק כאשר ירבו הנבואות וההוכחות לכך. תאבו לי — אולי עדיין: תאבו לו, לקץ הפלאות. יפרצו נבואות — עפ"י שמואל א ג, א. 39 לא... כסאות — אף

10	או תחזיק ברית ותורה אָבֵל עוד זמן ונגאלת כְּנִשׁוּא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְקוּע שׁוֹפָר	בְּדַמִּים מִתְגוֹלָלָת בְּתַרְוֶעָה וְקוֹל שׁוֹפָר וְאִם יָכִילוּ מְגִלּוֹת אוֹיְבִים בְּיָדָם לְמִלֵּאֵת וְדוֹר דוֹר עֲמָדֵי לְכָלוֹת וְתִדְּל כּוֹפֵר סְגוּלוֹת מְנוּסִי צוּם וּתְפִלוֹת רוּאָה עֵם יוֹם גְּאֻלָּת תּוֹקַע בְּשׁוֹפָר
15	ישיג מגיד לספר כָּל אֲשֶׁר דָּמוֹ לְנַפְשִׁי יוֹם חֲמִסוֹ תוֹרָה וְאֶשְׁתוּמָם וְאֵין סוֹמֵךְ וְכָל יִשְׁעֵי בְּאֶפֶס יָד וְאִיךָ לֹא גְאֻלָּה יִקְנֶה בְּאֲזִנֵּי נוֹרָא תְּהִלּוֹת	
20	כְּנִשׁוּא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְקוּע שׁוֹפָר נְחִלָּת צִבִּי לִי לְעֲדוּת לֹא אֶל אוֹיְבִים יִרְוֶשָׁה לְעוֹשִׁקִים תִּהְיֶה נְדָבָה	תְּשׁוּעָה וְאִם מֵאַחֲרָת לֹא אָבֵל כּוֹס מִשְׁכָּרָת לְמַחְזִיקִים לְמִמְכָּרָת

13 ואם יכילו — ב: ואם לא יכילו 17 ישעי — א: ישראל 18 יקה — א: אקה 19 תוקע — א:
יתקע, ובגליון: תוקע 22 ירשה — ט, א, ב: ירושה

ממש בתהלים קה, יז: לעבד נמכר יוסף) וכן אין נרצע בדתל — עפ"י דברים טו, יז. 10 או — לפי התוכן צריך להיות: אך או אף, כלומר למרות שעם ישראל מתגולל בדם וסוכל הריהו מחזיק בברית ובתורה, וצ"ע. מ' עסיס מציע: או [אין] תחזיק וכו' והמשורר קיצר וסמך על השורה הקודמת. בדמים מתגוללת — עפ"י ישעיהו ט, ד. 11 בתרועה ובקול שופר — דברי הימים א טו, כח. 13 ישיג... — כוונתו אינה ברורה, אפשר לומר כי המגיד ירבה ירחיק לספר (מלשון מסיג גבול רעהו, דברים כז, יז), ואם לא יעשה כן (לפי הנוסח: ואם לא, וגם לנוסח האחר ניתן לפרש "ואם" במשמעות ואם לא) יכילו מגילות את ספרי הנסים, או — המגיד ירבה לספר גם אם (ואם=אפ"י) יש על כך מגילות. מ' עסיס מציע: [הן] ישיג מגיד וכו', ו[הן] אם וכו'. 14 דמו לנפשי — עפ"י אסתר ד, יג. בידם למלאת — עפ"י שמות כט, לה, וכוונתו לעשות להשיג. 15 ודור... לכלות — עפ"י הגדה של פסח; שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו. 16 ואשתומם ואין סומך — ישעיהו סג, ה. וחדל כופר סגולות — תמה זכות היות עם ישראל עם סגולה, ואין היא מכפרת. לדעת מ' עסיס חדלה עבודת הקרבנות המכפרת על עם סגולה. 17 וכל ישעי באפס יד — כוחי ומרצי אינם מושיעים אותי. אולי כוונתו לומר כי הישועה שסמכתי עליה היא באפס יד חשבר וחסמך על סוף הפסוק. מ' עסיס סבור כי "וכל" הוא קיצור של וכלה, היינו נגמר, חס ישעי מאפס יד. מנוסי — מקלטי, המקום שאליו אנוס, הוא צום ותפילות. 18 למרות זאת יש לצפות לגאולה, שהרי כל יום יום מתרחשת הצלה לעם ישראל. 19 מצפה אני שבאזני ישמע קול תקיעת שופר הגאולה על — ידי נורא תהילות. נורא תהילות — שמות טו, יא. תוקע בשופר — נחמיה ד, יב, ואפשר ע"פ זכריה ט, יד. 21 נחלת צבי — ארץ ישראל עפ"י ירמיהו ג, יט, וכוונתו — ארץ ישראל היא העדות שהתשועה תגיע אצ"פ שהיא מאחרת לבוא. 22 לא אל אויבים ירשה — העובדה שאין הגוים יכולים לשבת באופן קבוע בארץ היא ההוכחה שהישועה תגיע, וכ"כ גם הרמב"ן בפירושו לויקרא כז, טז. לא אבל כוס משכרת — המשפט אינו ברור וניתן לפרשו בצורות שונות, נראה לי שהפירוש המתקבל הוא שלא זו בלבד שאין האויבים יכולים לשבת בארץ אלא היא גורמת להם קשיים, והיא כביכול שליחה של ה' בזה. המשורר חזר על המלה "לא" כהדרגה. כוס משכרת — עפ"י ירמיהו נ, ז: כוס זהב בכל יד ה' משכרת כל הארץ. 23 לערשקים... לממכרת — אף זו שורה קשה, כיון שהנושא בבית זה הוא שאין האויבים יכולים להתנחל בא"י צריך לפרש כאן שהערשקים שלקחו את הארץ בכוח מחזיקים בה רק בנרבה ולא בקנין, וכן גם ביחס למחזיקים בה ומוכרים אותה למחזיקים לממכרת — כלומר לערשקים ולמחזיקים לממכרת תהיה נרבה וכמו שפירשנו לעיל. מ' עסיס

ימכרו ממכרת עבד, ונא' ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע, ונא' והשימותי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה, ונא' ויאמר ה' אליו שמעתי את תפלתך ואת תחנונך אשר התחננת לפני הקדשתי הבית הזה אשר בנית לשום שמי שם עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים, ונא' מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, ונא' לא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום הללויה, ונא' וידעו כי אני ה' אלהיהם בהגלותי אותם אל הגוים וכנסתים על אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם, ונא' ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל נאם ה' אלוהים, ונא' ואשמע את האיש לכוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה, ונא' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים.

40 הָעַם יִרְדְּעִי אֶל־לִהְיוּ
מַעֲתָדִים גְּמוּל אַחֲרֵי מוֹת
הַעֲדוּת לִישָׁנָאֵל
חֲזָקוֹ מִיָּחִלִים לָרְאוֹת
כְּנִשּׁוֹא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְּקוֹעַ שׁוֹפֵר
45 בְּרִית לִקְץ וְלֹא יִכָּזֵב
רָהֵב וּבְכָל אֶזְכּוֹר
יִסְף לִבִּי תִקְנֶה
כְּהֶאֱמָן דָּבָר נְבוֹאוֹת
לִקְץ מִסְפָּר שָׁנוֹת רָצוֹן
50 לְשׁוֹם שְׁפָלִים לְמָרוֹם
כְּמוֹפְתִים וּבְמוֹרָאִים
כְּנִשּׁוֹא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְּקוֹעַ שׁוֹפֵר

ככתר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ונא' ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם, ונא' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיהם, ונא' כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא

49 שנות — א, ט: שנה

המנהיגים אינם מאמינים שתבוא הגאולה. לא לאמונה גברו — ירמיהו ט, ב. ישבו לכסאות — עפ"י תהלים קכב, ה. 40 העם... ובאות — ברם העם היודע דרך ה', והאנשים המבינים נסתרות. העם יודעי אלקיו — דניאל יא, לב. 41 מעתדים גמול אחרי מות — המצפים והיודעים שיש שכר ועונש גם אחרי המות. כעת תנו לכם אות — עפ"י ישעיהו ז, יד אולי (עפ"י שמות ז, ט). אתם היודעים דרך ה', תנו לעצמכם אות לגאולה, שימו לב. 42 העדות... ומקאות — העדות לגאולה היא מחזה שדי ומראות. כלומר שה' בחר בעם ישראל והראם זאת במעמד הר סיני. העדות לישראל — עפ"י תהלים קכב, ד. מחזה ש — די ומראות — עפ"י במדבר כד, ד. 43 חזקו מיחלים לראות — עפ"י תהלים לא, כה. הקשיבו לקול שופר — ירמיהו ו, יז. 45 ברית... מחטאים — ה' הבטיחנו לקץ הגאולה אף שכני ישראל יהיו חטאים באותו זמן, כעין האמור בסנהדרין צח ע"א: לא זכר — בעתה. ברית לקץ ולא יכזב — עפ"י חבקוק ב, ג. לא אדאג מחטאים — עפ"י תהלים לח, יט. 46 רהב ובבל אזכור — עפ"י תהלים פו, ד. גם בהיותי במצרים (רהב=מצרים) בהרבה מקומות ומהם פירש"י לאותו פסוק, וגם בהיותי בבבל אזכור שה' גמלנו חסד אף שהיינו חוטאים. נעזרתי בתוך לבאים — המשך למשפט הקודם שה' עזרם, ואולי רומז למעשה דניאל בגוב האריות שהיה בבבל (דניאל ו). [מ' עסיס סבור ש"לביא" רומז ליון כי הזכיר קודם מצרים ובבל, אלא שלא מצאתי רק, נמר — זו יון, ויק"ד יא, ב מהר' מרגליות, עמ' רפט]. 47 כהצר לו בבית כלאים — רמז ליוסף שה' עזרו בבית הסוהר, ועל כן גם המשורר מוסיף בלבו חקרה. (יש פה משחק מלים, "יוסף לבכי" ומביא דוגמה מיוסף). כהצר לו — עפ"י דברי הימים ב, לג, יב. בית כלאים — עפ"י ישעיהו מב, ככ. 48 כהאמן... פלאים — כשיתאמתו דברי הנבואות, וזה האות להאמין בפלא הגאולה. 49 לקץ מספר שנות רצון — הגאולה תגיע בסוף שנות רצון הבורא. שנות רצון — עפ"י ישעיהו סא, ב. להחיות לב נדכאים — ישעיהו נז, טו. 50 לשום שפלים למרום — איוב ה, יא. במופתים ובמוראים — עפ"י דברים ד, לד. 51 כחצוצרות וקול שופר — תהלים צח, ו. 53 קול צופיך — ישעיהו נב, ח. ואף גם זאת — ויקרא כו, מד. 55 כי לי — ויקרא כה, נה. 56 כי

עבדי — ויקרא כה, מב. 57 ויאמר אך — ישעיהו סג, ח. 58 והשימותי אני — ויקרא כו, לב. 59 ויאמר ה' — מלכים א ט, ג. 60 מגיד דבריו — תהלים קמז, יט. 61 לא עשה — שם שם כ. 62 וידעו כי — יחזקאל לט, כח. 63 ולא אסתיר — שם שם כט. 64 ואשמע את האיש — דניאל יב, ז. 66 — והיה ביום ההוא — ישעיהו כז, יג.

ספר זכרון

להרב יצחק נסים זכר צדיק לברכה
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

בעריכת
מאיר בניהו

סדר חמישי

שירה ופיוט

שירי-קינה

יוצא לאור על-יד בית ההוצאה של-יד הרב נסים'

ירושלים תשמ"ה